

BASRA KÖRFEZİ GÜVENLİĞİ VE HAZAR ZENGİNLİKLERİ*

Bülent ARAS**
Ahmet OKUMUŞ***

The Caspian basin considering the natural resources around this geographical area has been at stake since the disintegration of the Soviet Russia. Since this area has such enormous energy resources, the share of the same resources has also been the one of the most important international issue during the recent several years. On the other hand the Caspian region and its natural energy resources has a direct relationship with the regional security of the Gulf. The security configuration that has been emerging in the zone is strongly related to the international competition over the Caspian Basin energy resources.

Aralık 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılışı zamanında uluslar arası uzmanlar SSCB'nin yıkılışının bir demokratikleşme dalgası ve eski Sovyet topraklarında kanlı etnik çatışmaları da beraberinde getireceğini öngörmüşlerdi. Ancak çok azı Sovyet gücünün çekilmesinin Hazar Bölgesindeki petrol ve gaz rezervleri üzerinde global petrol şirketleri ve yerel hükümetler arasında sıcak bir mücadeleyi doğuracağını tahmin etmişti. Sovyetler Birliği'nin dağılması aynı zamanda yeni bağımsız olmuş sınır ülkelerindeki ve geleneksel Ortadoğu'daki gelişmelerle Ortadoğu'nun kuzey sınırını da genişletti.

Bölgenin Yeni Ortadoğu adıyla anılmasına sebep olan en önemli değişiklik Hazar Bölgesi'nin de tabloya dahil edilmeye başlanmasıdır. Soğuk Savaş ortamında toprak sınırlarını belirlemede daha çok stratejik düşünceler ağır bastı. Mesela Kafkaslar, Doğu Anadolu ve Körfez farklı bölgelerin toprakları olarak değerlendirildi. Soğuk Savaşın sona ermesi bu bölgelerin tasarlanması ile ilgili mantıksal kalıpları değiştirdi ve çalışmalar bu coğrafyaları birleştiren tarihi ve coğrafi uzantılara odaklanmaya başladı.¹ Ortadoğu'nun siyasi ve kavramsal coğrafyası

* Bülent Aras ve Ahmet Okumuş tarafından İngilizce olarak yazılan bu makale ASAM Ortadoğu Masası Asistanı Ramazan Kılıç tarafından tercüme edilmiştir.

** Yrd. Doç., Avrasya Dosyası editörü, Fatih Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

*** Fatih Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Araştırma Görevlisi.

¹ Robert D. McChensey, "Central Asia's Place in the Middle East," *Central Asia Meets the Middle East*, (ed.) David Menashri, (London: Frank Cass Publishers, 1998), içinde s. 29.

aslında içinde bulunan Körfez gibi alt bölgelerle beraber kendi gerçek ve fiziksel coğrafyasından daha geniştir. Bu çalışma bu yeni anlayış çerçevesinde genişletilmiş Ortadoğu bağlamında Hazar zenginliklerinin Körfez güvenliğine etkisini analiz etmektedir. Öncelikle bu çalışmada genişletilmiş Ortadoğu'daki hali hazırdaki güvenlik sorunları tartışılacak daha sonra da bunlar Hazar zenginlikleri ile ilişkilendirilecektir.

Körfez Güvenliği

Körfez Güvenliğini şekillendiren temel dengeleri tartışmadan önce Ortadoğu kavramının değişen doğasına bakmak sonra da Körfez güvenliğini bu çerçevede analiz etmek gerekmektedir. Ortadoğu güvenliği ile ilgili yakın zamanda yapılan tartışmalar yeni bir Ortadoğu'nun doğuşuna ışık tutan gözle görülür bir literatürün oluşmasını sağlamıştır. Bu tartışmalar ilk olarak Peres'in siyasi rekabetin yerini bölgesel işbirliğinin aldığı bir yer şeklinde dizayn edilmiş bölge olarak bu kavramı kullanmasından esinlenmiştir.² Soğuk Savaş sonrası uluslararası politikanın niteliği disiplinin "bilimsel adlandırmalarını" ve onun bölge, sınır v.d. gibi kuramsal kalıplarını ve tanımlarını değiştirmiştir. Bu değişimlerin Ortadoğu'nun yeniden kavramsallaştırılmasına yansısı da normaldir.

Ancak bu çıkarımlar bölgenin yeni karakteristiklerini betimlerken kişiden kişiye değişiklik gösterir. Belirli faktörler ve süreçler Ortadoğu güvenliği ile ilgili çeşitli iyimser öngörülerin yapılmasına sebep olmuştur. Yeni ve daha güvenli bir Ortadoğu'yla ilgili ilk ve en önemli gelişme Arap-İsrail Barış sürecidir. Bazı analistler, İsrail ve onun Arap dünyasındaki bazı muhalifleri arasındaki göreceli yakınlaşmaya bağlı olarak bölge için barışçıl bir gelecek öngörmektedirler. İsrail'in bölgede aşamalı içselleştirilmesi ve onun kültürel ve politik bir düşmandan tanınan bölgesel bir aktöre evrimi gözönüne alındığında normalleşmiş ve düşmancıl olmayan stratejik işbirliği mümkün olmuştur. Hakikaten de Madrid ve Oslo görüşmeleri iyimser eğilimleri kuvvetlendirmiştir. Ne var ki iki durum bu kabulleri gerçekçi olmaktan uzaklaştırıyor. Birinci gelişme özellikle Netanyahu'nun iktidara gelmesiyle birlikte ve onun hükümeti zamanında barış sürecini desteklemeyen politikaların uygulanması ile barış sürecinden negatif bir sapma idi. İsrail'in yerleşim politikalarındaki devamlılık ve Batı Şeridi'nden çekilmeyi geciktirmesi barış beklentilerini engellemiş ve barış sürecini "soğuk barış"a dönüştürmüştür.

² Alain Gresh, "Turkish-Israeli-Syrian Relations and Their Impact on the Middle East," *Middle East Journal* 52, no. 2 (İlkbahar 1998), ss. 202-203.

Barış süreci ile ilgili kehanetleri gerçekçi olmaktan uzaklaştıran diğer faktör barış sürecinin Ortadoğu'nun güvenliği için temel kriter ve esas şart olarak kabul edilmesi mantıksızlığıdır. Barış sürecini "merkezci algılama" Arap-İsrail problemlerinin bölgede kronik bir güvensizlikle sonuçlanacağı şeklinde yanlışlanmış bir etki yaratmaktadır. Her ne kadar İsrail ve Arap ülkeleri arasındaki problemlerin barışçıl çözümü geniş çaplı bir güvenlik için gereken faktörlerin en önemlilerinden ise de Ortadoğu'da güvenliğin temel özelliklerini oluşturan daha başka dinamikler ve stratejik trendler de bulunmaktadır. Barış süreci ile ilgili önemli sorunlardan başka Ortadoğu bir çok toprak anlaşmazlıkları, etnik ve dini çatışmalar, Araplar arası sorunlar, iç savaşlar petrol için yoğun rekabet, su gibi bir çok problemle karşı karşıyadır. Bu bize barış süreci başarıyla sonuçlansa bile bölgede güvenliğin geleceğini tanımlayan değişkenlerin hala devam edeceğini göstermektedir.

Göz önünde bulundurulacak diğer bir sorun da Ortadoğu devletlerinin güvenlik algılamalarındaki aşırı silahlanma karakteri olmalıdır. Genel olarak bölge ülkeleri iki grupta sınıflandırılabilir: geleneksel krallıklar ve askeri bürokratik otokrasiler. Bu ülkelerin aşırı askeri karakterleri düşünüldüğünde yüksek askeri yapılanmalar ve kitle imha silahlarındaki artış bölgeyle ilgili çok önemli bir sorun haline gelmektedir.³ Ülkelerin güvenlik planlamalarında Ortadoğu politikalarını karakterize eden stratejik rekabette askeri dengelerin algılanışı temel alınmaktadır. Devlet davranışının askeri kalıplara bağlı oluşu bu otokratik devletlerde geçerli olan diktatör uygulamaların bir sonucudur. İsrail ve Arap komşuları arasındaki potansiyel karşılaşma, Türkiye, İran ve Rusya arasında Kafkaslar ve Orta Asya'daki stratejik gerilim, Irak ve İran gibi ülkelerin Körfez üzerindeki hegemonik ve yayılcı tavırları bölgesel güvenlik tehditlerini artırmakta ve ileri seviyede silahlanmayı motive etmektedir.

İran ve Irak'ın silahlanma trendlerini gözlediğimizde de aynı yönelimleri görmekteyiz. Her iki devlet de İran'ın uluslararası söylemdeki yeri değişse ve güçlü bir dış desteğe sahip olmasalar da serseri (rogue) olarak damgalanmışlardır. Bunlar uluslararası sistemin hegemon güçleri tarafından en çok marjinalleştirilmiş ülkelerdir. Bundan ayrı olarak iki devlet de özellikle İran-Irak savaşında sivil nüfusa kadar genişleyen acı savaş tarihlerine sahiptirler. Irak'ın toprak hırsları, İran'ın Batı karşıtı devrimci söylemi ve Körfez'in en büyük gücü olma istekleri gibi bölgesel hırslar bölgesel ve ABD gibi bölge

³ Zeev Maoz, "Regional Security in the Middle East: Past Trends, Present Realities, and Future Challenges", *Regional Security in the Middle East*, (ed.) Zeev Maoz, (London: Frank Cass Publishers, 1997), içinde s. 6.

dışı güçlerin Irak örneğinde olduğu gibi bazen askeri müdahale, İran örneğinde olduğu gibi bazen de sosyo-ekonomik baskılar şeklinde sert tepkilerini netice vermiştir. Böyle bir çerçevede kitle imha silahları edinme ve askeri kapasitesini yükseltme bu iki millet için önemli güvenliği koruma amaçlarıdır.

Körfez İşbirliği Konseyi ülkelerinde (KİK) de silah alımları ile ilgili yükselen eğilim vardır. Körfez Savaşı'ndan sonraki algılamalar bu ülkelerde silah alımlarını artırmıştır. Hırslı Irak ve güçlenen bir İran'ın varlığında KİK ülkeleri savunma kapasitelerini artırmak ve yüksek oranda silah alımını artırmak ihtiyacını hissetmektedirler. Bu aynı zamanda Körfez Savaşı sonrası bölgesel güvenliği sağlayan ABD ve onun müttefikleri ile yük paylaşmanın diğer bir yoludur.⁴

Ortadoğu'da Körfez Savaşı sonrası silahlanma ve kitle imha silahları edinme oranı genel olarak artmıştır. Silah alımlarının göreceli olarak düştüğü durumlarda bile silahların niteliği, alma isteğinin arkasındaki faktörler ve algılamaların sebep olduğu etkiler satın alınan askeri malzeme kadar önemli sayılmalıdır. Silah alımlarının azalması çatışmaların sert olmayacağı anlamına gelmemektedir. Bazı analistlerin işaret ettiği gibi bölgede yerden yere balistik füzelerin artışı muhtemel bir askeri çatışmada bir çok yaralının ve sert sonuçların alınacağını bir göstergesidir.⁵ Askeri malzemenin ve teknolojinin niteliği güvenlikte sayısından daha belirleyicidir.

Uluslararası politikada Soğuk Savaş sonrası şartlar silahlanma trendleri ile ilgili önemli sonuçlar doğurmuştur. Rusya ve onun yerel yandaş devletleri olan Libya, Suriye, Irak, Cezayir gibi ülkelerin arasındaki patron ilişkilerinin sona ermesi ile bu ülkeler kendi güvenlik yapılarını oluşturmak durumunda kalmışlardır. Güçlü yerel askeri yapılanmalara olan ihtiyaç artmış, silahlanma ve kitle imha silahlarının artışı yerel kapasitelerin güçlenmesinin güvenilir bir yolu olarak görülmüştür. Bunun yanında tarafsızlık ya da Sovyet desteğine bağlılık gibi stratejik alternatiflerin düşüşe geçmesi ile kitle imha silahları edinme yerel devletlerin bölgesel ve uluslararası konumlarını güçlendirmesi için en tercih edilir seçenek haline gelmiştir. Soğuk Savaş sonrası dünyasında kitle imha silahları kapasitesi uluslararası prestij, iddia ve dikkati sağlamanın en etkili aleti haline gelmiş görünmektedir. Stratejik ağırlık kazanma arayışları çoğu ülkeyi kitle imha silahlarını artırmaya yöneltmiştir.⁶ Silahlanma-

⁴ Bjorn Moller, "Resolving the Security Dilemma in the Gulf Region," <http://www.ecssr.ac.ae/periodicals/03uae.eop9dilemma.htm>.

⁵ Zeev Maoz, s. 23.

⁶ Ian O. Lesser & Ashley J. Tellis, *Strategic Exposure: Proliferation Around the Mediterranean* (RAND Publications : 1996), s. 6.

daki artış bölgesel güvenlikte etkin olmaya ve silahlanma yarışları bölgesel güvenlik projeksiyonlarını belirlemeye devam edecektir.

Ortadoğu'yu karakterize eden ekonomik bağlar da jeopolitik düzlemde Ortadoğu'nun önemini ispatlamaktadır. Bölgedeki bir çok ülkenin ekonomisi, özellikle de Körfez ülkeleri, finansal olarak bölge dışı parametrelere yani uluslararası petrol pazarlarına bağımlıdır. Bölgede petrole ilgili çıkacak bir kriz global pazarı etkilerken tersi de söz konusudur. Netice olarak, Ortadoğu bölgesel sisteminin düzlemi fiziksel sınırları aşmakta ve bölgesel güvenliği betimlerken Ortadoğu'yu bu geniş terimlerle kavramsallaştırmak kaçınılmaz olmaktadır.

Kolektif hareket etme fikrine dayalı bazı girişimler olmasına rağmen Ortadoğu ülkeleri kurumsal güvenlik düzenlemelerine sahip olmaktan yoksundurlar. Bölgede ortak güvenlik düşünüldüğü zaman genelde iki kurumdan bahsedilir; biri Arap Birliği diğeri de KİK'dir. Ne var ki bunların ikisi de sadece güvenlik maksatlı ciddi kurumlar olarak görülemezler. Öncelikle bunlar bütün bölgeyi kapsayan kurumlar olmayıp kritik çatışmaları çözememişlerdir. Daha da önemlisi bunlar kendi üyelerinde sıkı bir güven yaratma ve üyelerinin kurumlara katılımını artırma noktasında başarılı olamamışlardır. Bölgesel aktörlerin ortak güvenlik kurumlarına katılımlarındaki isteksizlik rahatlıkla gözlenebilir. KİK ve Arap Birliği güvenlikle ilgili meseleler ve güvenlik bağlantılı diplomasi için iyi bir tartışma forumu ise de çatışmaların çözümünde kararlı bir rol üstlenememektedirler. Bölgede resmi güvenlik ilişkileri yerine daha çok ABD gibi bölge dışı aktörlerle yapılan resmi olmayan ortak güvenlik aktivitelerinde artış vardır.

Eğer Muhammed Hatemi'nin seçimi sonrası İran'ın tavırlarına, bütün potansiyel çatışmalarda en önemli aktör olan, odaklanacak olursak İran dış politikasının özellikle Ortadoğu ülkelerine karşı yumuşama gösterdiğine dair spekülasyonlar yapılmıştır. İran Dışişleri Bakanı Harrazi, yeni İran hükümetinin önemli önceliklerinden birisinin yeni bir sayfa açmak ve Arap ülkeleri ile sıkı işbirliği ve ileri seviyede ilişkiler kurmak olduğunu söylemiştir.⁷ Buna karşılık Araplar da İran'ın yeni Devlet Başkanı Muhammed Hatemi'nin dış politika alanında vaadettiği Arap komşuları ile ilişkilerin güçlendirilmesine yönelik pozitif gelişmeleri beklemektedirler. KİK siyasi işlerden sorumlu genel sekreter yardımcısı Hamad bin Ali Al Sulayti, konseyi oluşturan altı üyenin somut güven yapıcı önlemlerin alınması ve ikili ilişkilerin doğru bir rotaya konulmasını beklediklerini belirtmiştir. Arap Birliği'nin siyasi işlerden sorumlu genel sekreter yardımcısı Muhammed Zekeriya da İran'ın Arapların müt-

⁷ Al-Sharq al-Awsat, 29 Ağustos 1997, s.2, FBIS-NES-97-241.

tefiki ve dostu olma konusunda güven kazandığını söylemiştir. Zekeriya, şu an İran Devlet Başkanlığında bulunan kişinin anlayışı sayesinde İran ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) arasında Tunb al Sughra, Tunb al Kubra ve Abu Musa adaları üzerindeki anlaşmazlığın çözümü şansının arttığını söylemiştir.⁸

Her ne kadar bu müspet hava Hatemi'nin Suudi Arabistan ziyareti sonrasında zirveye ulaşmışsa da hala çözülmesi gereken ciddi sorunlar vardır. Körfez ülkeleri Araplarla olan gerilimlerini durdurması ve Orta-doğu güvenliğine menfi katkıda bulunan uzamış sorunları sona erdirmesi için İran'dan şu şekilde hareket etmesini beklemektedir:

1. Birçok uyuşmazlık konusunu yeniden değerlendirmek ve dostça görüşmek. Bu 1971'de BAE'nin üç adasının güç kullanarak alınması dosyasını da kapsamaktadır. İki taraf eğer kendi aralarındaki direkt görüşmeler sonuç vermezse uluslararası hakeme başvurmalıdırlar.
2. Terörizmin her çeşidiyle işbirliğine yönelme, İran'da ve Arap ülkelerinde terörist unsurların siyasi sığınmalarına izin vermeme ve suçluların kendi ülkelerinde yargılanmak üzere iadeleri gerekmektedir.
3. "Devrimin ihracı" sloganını da kapsayan İran ve Arap ülkelerinin egemenliklerine ve güvenliklerine hanel getirecek sloganların terk edilmesi.
4. Arap Birliği ülkelerinin güvenliğinin korunması bütüncüdür. Herhangi bir Arap ülkesine yönelik dış ya da iç saldırı durumunda uluslararası ve bölgesel anlaşmaların lafzı ve ruhu ile sınırlanan çerçevede bütün savunma tedbirleri alınmak durumundadır.⁹

Son bir not olarak, Körfez güvenliğinin geleceği, İran'ın kapasitesine ve bu talepleri yerine getirme iradesine bağlı olarak belirlenecektir. Tabii ki Batı'nın Körfez'deki askeri varlığı İran'ın stratejik önemini azaltması sonucunu doğurmakta bölgesel rolünün sarsılmasına neden olmakta ve siyasi ve askeri hareket sahasını daraltmaktadır. İran'ın barış sürecine karşı olmasının bir nedeni de Arap-İsrail uyuşmazlığının sona ermesi ile beraber şu ana kadar ertelenmiş hassas İran-Arap sorunlarının, özellikle de Körfez'deki üç ada sorununun Arap-İran uyumsuzluğunu patlak vermesi korkusudur.

⁸ Al-Sharq al-Awsat, 31 Ağustos 1997, s.2, FBIS-NES-97-249.

⁹ Al-Ahram, 17 Mayıs 1997, s. 11, FBIS-NES-97-097.

Hazar Zenginliklerinin Körfez Güvenliğine Etkisi

Uluslararası politikada Hazar bölgesinin doğuşu geleneksel Ortadoğu'nun kuzeyine yeni uzantılar eklemekle jeopolitik durumu komplike hale getirmiştir. Petrol fiyatları, petrol boru hattı politikaları, dış müdahale ve bölgesel uyuşmazlık sorunları Ortadoğu politikalarının şimdiki şeklindeki problemler yetmiyormuş gibi yeni bir manzaraya bürünmüştür. Mesela, petrol fiyatları Kasım 1997'den Aralık 1999'a kadar sürekli düştü ve 1973 petrol şokundan bu yana en alt seviyesine ulaştı.¹⁰ Petrol fiyatlarının düşüşü Hazar petrollerinin önemini önemli ölçüde azalttı. Bu petrol rezervleri varili 10 dolar, Karadeniz'e taşınmasının masrafı ise 7 dolar civarında olan gittikçe hassaslaşan bir konu olarak görülmektedir. Petrol fiyatlarının takip eden dönemde kayda değer oranda artmış olmasına karşılık kriz durumu-hafızalardaki yerini koruyacak ve ilgili tarafların birtakım tedbirler almasını yolaçacaktır.

Çoğu analistler, daha yıllarca fiyatların düşük olarak kalacağını iddia etmişlerdir. Eğer doğru olsaydı, bu düşük fiyatlar özel şirketleri, milli petrol şirketlerini ve genel olarak pazarları birtakım değişikliklere zorlayabileceklerdi. 1986'daki son büyük petrol şokundan sonra bu proje masraflarının düşmesi anlamına gelmişti. Üretim yapan hükümetler için en bariz çözüm, şimdiki fiyat krizinden önce de uygulanmış olan, daha zengin rezervlere ulaşmak için izin verilmesidir. Bundaki mantık, özel sektör firmalarının düşük maliyetle kısa zamanda yüksek gelir getirecek olmalarıdır.

Tahminler değişmesine rağmen Hazar bölgesinin 30 ila 40 milyar varil petrol rezervlerine sahip olduğuna inanılmaktadır. Bazı analistler, potansiyel rezervlerin 200 milyar varilin üzerinde olduğunu tahmin etmektedirler. 1998 Nisan'ında petrol boru hatlarının inşası ile ilgili tartışmaların kızıştığı bir zamanda Londra merkezli Uluslararası Stratejik Çalışmalar Enstitüsü, Hazar Denizi bölgesindeki petrol rezervlerinin tahmin edildiği bir rapor yayınladı. Buradaki uzmanlar Birleşik Devletler Enerji Bakanlığı'nın öngördüğü 200 milyar varillik petrol rezervinin abartma olduğu iddiasında bulundular. Onlar, Hazar Bölgesi'ndeki petrol rezervlerinin 25 ila 35 milyar varil arasında Kuzey Denizi'ndekine yakın bir miktarda olduğunu belirttiler.¹¹ Her ne olursa olsun bu miktarın OPEC dışı petrol üretimi için yeni bir kaynağı temsil ettiği açıktır. Netice olarak bu rezervler bölge ülkeleri pazar merkezli ekonomik yatırım politikaları uygulayamazlarsa Körfez petrollerine kar-

¹⁰ Petrol fiyatlarındaki ani düşüşün sebepleri şunlardır: OPEC'in petrol üretimini artırmaya yönelik kararı, Irak petrollerinin yeniden ortaya çıkışı, Asya para kriz ve ender olarak görülen ılıman hava.

¹¹ Stuart Parrott, "Caspian Sea: Report Warns Against Exaggerated Expectations," *RFE/RL*, 4 Nisan 1998.

şı bir tehdit haline gelebilir. Bu ülkelerin Körfezin üretim payını gerek Hazar bölgesine gerekse diğer yeni kaynaklara karşı koruyabilmesi için yeni fiyat ve yatırım politikalarına girişmeleri gerekmektedir. Şu da belirtilmelidir ki Hazar petrolünün hızlı gelişiminin önünde birtakım komplike teknik, ekonomik, lojistik, jeopolitik ve sosyal engeller vardır. Her şeye rağmen Körfez petroleri haricinde böyle rezervlerin varlığı Körfez üreticileri için yüksek fiyat stratejilerinin zorlaşması anlamına gelmektedir.

OECD'deki ekonomistler Hazar Bölgesinde ispatlanmış petrol rezervlerinin toplam dünya kaynaklarının yaklaşık yüzde 3'ünün oluşturduğunu söyleyen bir çalışma hazırladılar. Aynı çalışma bölgenin dünya doğalgaz rezervlerinin de yüzde 7'sine sahip olduğunu belirtmektedir. Onlara göre savaş ya da herhangi bir kargaşa sebebiyle Ortadoğu'nun enerji arzı kesintiye uğrarsa Hazar bölgesi bu enerji açığını kapatabilecek kapasitededir.¹²

Hazar Bölgesindeki rezervlerin dünya pazarlarına taşınması tartışmaları başladıktan beri petrolü İran üzerinden taşıma fikri gündeme gelmiş ve çeşitli taraflardan destek bulmuştu.¹³ Bunun için temel sebepler İran'ın iç boru hatlarının göreceli iyiliği, İran'ın Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'a yakınlığı ve bunlara ilaveten Hazar Denizi'ne olan sınırlarıdır. İran boru hattı seçeneği 350 milyon dolar maliyeti olan 100 km.lik ekstra bir boru hattını gerektirmektedir. Bu güzergah Hazar petrol alanının mevcut boru hattı boyunca uzanan Azerbaycan tarafı ile Tebriz'in güneydoğusundaki boru hattını birleştirecektir. Hiçbir uluslararası petrol şirketi Hazar'dan İran'a oradan da Körfez'e giden transit boru hatlarının inşası üzerine henüz konuşmaya başlamamıştır. Bunu gözönünde bulunduran Tahran, Hazar Denizi bölgesi ülkeleri ile karşılıklı anlaşmalar imzalama arzusundadır. Bu anlaşmalar İran'ın petrolce zengin Güney kısmından hayli uzakta bulunan Kuzey kısmına petrol arzını kolaylaştıracak ve İran'ın her ne kadar başkaları adına satacak da olsa dünya petrol piyasalarındaki payını ve etkisini artıracaktır. Bunlardan ikincisinin Orta Asya ülkelerini de gerek piyasa gerekse taşıma bakımından İran'a bağımlı kılacağından bütün bölge açısından önemli sonuçları vardır. Neticede bu durum İran'ın Körfez Bölgesi'ndeki konumunu ve etkisini artıracaktır.

Bu tasarlanmış gelişme pek tabiidir ki ABD ve onun bölgedeki müttefikleri için pek arzu edilir bir gelişme değildir. Güvenlik çıkmazı ola-

¹² Ben Partridge, "Caspian Resources Provide Alternative to Middle East," *RFE/RL Report*, 6 Ocak 2000.

¹³ For example see, Carolyn Miles, "The Caspian Pipeline Debate Continues: Why not Iran?" *Journal of International Affairs* 53, no.1 (Sonbahar 1999).

rak adlandırılan ve bir ülkenin kendi güvenliğini artırırken isteyerek ya da istemeyerek diğerlerininkini azaltması anlamına gelen bu durum devletlerin şu andaki ilişkilerini kötüleştirecektir. Rekabetin işbirliğinden ziyade günün kuralı olduğu jeopolitik çevrelerde ülkeler düşmanlarının hareketleri belirsiz bile olsa onlara hemencecik kötü niyetler atfetme eğilimindedirler. Daha da ötesi böyle durumlarda bütün aktörler olayları hep bir taraf kazanırken diğer tarafın kaybetmesi algılamasına dayanan kazan-kaybet kuralına (zero-sum game) göre yorumlama eğilimindedirler. Ne yazık ki Hazar Bölgesi Ortadoğu'nun kuzey bölümü olarak böyle bir çevrede ortaya çıkmaktadır. İran'ın faaliyetleri Tahran'ın ABD, Türkiye ve Rusya karşısında bölgede etkisini ve prestijini artırmaya yöneliktir fakat, gerçekte İran Hazar bölgesinin refahına ve güvenliğine çok az katkıda bulunmuştur.

İran ve Irak tarafından tehdit edilen Amerikan Hükümeti Basra Körfezi güvenliğine yaklaşık 20 yıldır derinden karıştığını algılamaktadır. Uzun bir zaman dilimine yayılmış olan ikili çevreleme stratejisinin uygulanmasının faturası artmıştır. Hazar petroleri ile bağlantılı olarak bölgede sahneye yeni aktörlerin gelmesiyle Beyaz Saray'ın bölgede karşılaştığı güvenlik çıkmazı artmaya başlamıştır. Bölge devletlerinin bölgede petrol üreten devletlerin egemenliklerine katılımı Basra Körfezi'nin güvenliği için ön koşuldur. İran'ın Hazar petrolerini Körfez'e taşıma amacı gerçekleştirilirse, ondan sonra Rusya ve Irak bölgede İran'ın artan gücünü engellemek için rakip ülkeler arasındaki güvenlik sorunlarını artıracak yeni ittifaklara girişebilirler. Öte yandan, Bakü-Ceyhan yoluyla Türkiye seçeneği önem kazanırsa bu sefer de İran ve Rusya bir araya gelebilir.¹⁴

Ancak sonuç olarak, "ikili çevreleme" karşısındaki artan hoşnutsuzluk Amerikan politikasının değişmesini beraberinde getirebilir. Bu ABD için faturanın ağır olmasına ilave olarak bu tedbirlerin ABD'nin Avrupalı müttefikleri ile arasında sürtüşmelere sebep olması, Rusya ve Çin'le uyuşmazlıkları sonuç vermesi ve bazı Körfez ülkeleri arasındaki mesele hakkındaki derin kaygıları¹⁵ndan dolaydır.¹⁵ Hatta bazıları Amerika'nın ikili çevreleme mantığı ile İran ve Irak'ı eşit konuma getirmesinin bu devletleri ittifaka sürükleyeceğini iddia etmektedirler. Bu yüzden bu ülkelerin bölgenin doğal aktörleri olduğu gerçeği düşünüldüğü zaman İran ve Irak'ın nihayet bölgenin güvenlik yapılanmasına entegre olmaları gerekmektedir.¹⁶ Bu durumda "ikili

¹⁴ Carolyn Miles, "The Caspian Pipeline Debate Continues: Why not Iran?" *Journal of International Affairs*, (Fall 1999), s.18.

¹⁵ Fawaz A. Gerges, "A View From the Middle East," *Foreign Policy*, no.109 (Kış 1997/1998), ss.57-63.

¹⁶ Graham E. Fuller & Ian O. Lesser, "Persian Gulf Myths," *Foreign Affairs* 76, no.3 (Mayıs-Haziran 1997), ss.42-53.

çevreleme" politikasında tedrici bir değişimin olması çok büyük bir ihtimaldir.

ABD'nin çevreleme politikasından ayrı olarak ABD'nin Ortadoğu'daki varlığı da bölgede büyük bir sorunsaldır. Körfez politikalarında ABD'nin geniş çaplı sorumlulukları ve yükü yoğun eleştirilere maruz kalmaktadır. Clinton yönetiminin Ortadoğu politikalarını eleştiren bir yazar, "beş yıl sonra Arap dünyasında Amerikan karşıtı duygular artmaya başlamıştır, barış süreci sorunlarla doludur, ve İran ve Irak'ı izole etme girişimleri üzücü bir şekilde geri tepmiştir." demektedir.¹⁷ Amerika'nın Ortadoğu politikalarına aşırı katılımı yerel nüfusların zihninde Amerikan varlığını yozlaştırmaktadır, hatta ABD askeri üslerine karşı yerel bir saldırıyı sonuç vermektedir. Öyle görülüyor ki güneydeki siyasal bilincin artması ve Kuzey'de zayıflara karşı hassasiyetlerin büyümesi ile birlikte ABD'nin bölgedeki varlığı ve bölge işlerine karışması gittikçe zor bir durum alacaktır.¹⁸

Sonuç

Ortadoğu'nun yeni jeopolitiği yeni ve daha çok meydan okumayı içeren politika formülasyonları ve stratejik hesaplamaların içine Hazar boru hatları tartışmalarında olduğu gibi büyük bölgesel güçlerin girmesini sağladı. Hazar enerji kaynaklarının dünya pazarları ile bağlantısının sağlanması konuyla ilgili bütün devletlerin aralarında ciddi problemler doğurmuştur. Diğer tarihi sorunlara bu konunun da eklenmesi dinamik fakat tehdit unsurları daha yoğun bir Ortadoğu yaratmıştır.

Durgun petrol fiyatları sonucu ortaya çıkan iç sorunlar -demografik büyüme, siyasi istikrarsızlık, bozuk ekonomiler- bölge için üstesinden gelinmesi gereken ciddi konuları oluşturuyor. Bölgenin bütün bu özellikleri, büyük petrol ancak yetersiz su kaynakları, serseri devlet (rogue state) olarak adlandırılan devletlerin bitmeyen emelleri ve bölgeyle bağlantılı bölgesel ve uluslararası tutkuların varlığı düşünüldüğünde, Ortadoğu dünyanın en tehlikeli bölgeleri arasında olmaya devam edecektir.

Genişletilmiş Ortadoğu'nun uluslararası politika analizlerinde Buzan'ın önerdiği 'güvenlik kompleksi' (security complex) kavramı çok uygun düşer görünmektedir.¹⁹ Soğuk savaş sonrası değişimlerin var-

¹⁷ Gerges, ss. 57-63.

¹⁸ Charles William Maynes, "The Middle East in the Twenty-First Century," *The Middle East Journal* 52, no.1 (Kış 1998), s.13.

¹⁹ Barry Buzan, Ole Waever and Wilde Jaap De, *Security: A New Framework for Analysis* (Lynne Rienner Publishers, 1997).

lığında bu terim Kafkaslar, Orta Asya, Anadolu ve Ortadoğu arasında doğan geniş bir jeopolitik alanı kapsayıcı hale geliyor. 'Güvenlik kompleksi' güvenlik ilişkilerine sonuçları ve dinamiklerinden öte realist anlayış kapsamında daha çok stratejik manevralarla tanımlanan jeopolitik alana atıfta bulunmaktadır. Bu nokta güvenlik kompleksi biçiminde tanımlanmış Körfez bölgesi ile Orta Asya, Kafkaslar ve Anadolu'yu da kapsayan geniş bir jeopolitik alan olarak tanımlanan Ortadoğu'da daha açık olarak görülebilir. Bunu basit bir şekilde anlatmak gerekirse eğer Körfez bir güvenlik kompleksi ise o zaman bölgesel bir sistem olarak Ortadoğu da böyle bir kompleksten daha öte bir şeydir. Bu yeni anlayış Körfez bölgesini Hazar bölgesinin jeopolitik sorunlarından ayrı düşünmeyi imkansız kılmak suretiyle bölgeyle ilgili karar alıcıların işini daha da komplike bir hale getirmektedir.

Hazar zenginliklerinin genişletilmiş Ortadoğu bağlamında Körfez güvenliğine etkisi tartışmalarından sonra, yıllar süren uyuşmazlıklar, net tanımlanmamış sınırlar ve devam eden petrol ve su üzerindeki stratejik rekabetlerin varlığında, bölgede güçlü bir kolektif güvenlik kurumunun oluşması pek mümkün bir olasılık olarak görülmemektedir. Dış politika analistleri ve yapıcılar şu gerçeğin farkında olmalıdırlar ki, iyimser bir değerlendirme ile, kısa vadede bölgesel devletler değişen ittifakların desteğiyle savunma ve caydırma politikaları uygulayacaklardır.